

ПОЛІТЕКОНОМІЯ

УДК 330.1; 339.7; 339.9

Олег Білорус

ЗАКОНОМІРНОСТІ Й ТЕНДЕНЦІЇ ВІДТВОРЮВАЛЬНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ ТА СТРУКТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ГЛОБАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

З позицій глобальної політекономії й економічної глобалістики досліджено процеси і проблеми відтворювальної еволюції та структурної трансформації глобального фінансового капіталу в умовах формаційної світ-системи постіндустріального глобалізму. На основі аналізу й оцінки закономірностей відтворювальної динаміки глобального капіталу сформульовано об'єктивний економічний закон випереджального зростання глобального фінансового капіталу порівняно зі зростанням ВВП/ВНП. Обґрунтовано висновки про неконтрольоване прискорене самозростання віртуального глобального фінансового капіталу, яке зтягує глобальну економіку в нециклічні перманентні кризи надвиробництва і надспоживання фіктивних грошових ресурсів. Подано авторські рекомендації щодо перспективних глобальних фінансових стратегій.

Ключові слова: глобальний капітал, фінансова глобалізація, глобальна фінансіалізація, гіперфінансіалізація, глобальна фінансова цивілізація.

JEL: O 016, O190.

На нинішньому етапі постіндустріальної глобалізації та глобальної інтеграції відтворення глобального капіталу стало центральною проблемою світового розвитку. Еволюція структури глобального капіталу в напрямку небувалого підвищення питомої ваги фінансово-банківського капіталу і його глобальної експансії вельми турбує уряди і держави, загрожуючи світовим фінансовим колапсом.

Характер, закономірності та соціально-економічні наслідки сучасного етапу еволюції глобального капіталізму, зростання масштабів фінансової глобалізації справляють дедалі більший вплив на процеси відтворення, формування й еволюцію національних капіталів. Тому дослідження сучасних і перспективних теоретичних і прикладних проблем відтворення глобального капіталу, "включення" до його складу національних капіталів стає вкрай актуальним. Особливо це стосується національних капіталів транзитивних країн, що інтегруються під впливом складних і суперечливих процесів неоконвергенції та неодивергенції з глобалізованими капіталами країн "золотого мільярда" й авангардних країн.

Процеси фінансової глобалізації набувають починаючи з 1980-х років небачених масштабів і ведуть до гіперфінансіалізації всього економічного розвитку і формування нової *глобальної фінансової цивілізації*. Процеси відтворення мають небачені раніше характер і складність. У сучасних умовах відтворення глобального капіталу означає одночасне відтворення

Білорус Олег Григорович (ec-teor@ief.org.ua), д-р екон. наук, акад. НАН України; головний науковий співробітник ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України".

кризових явищ у фінансовій сфері та подальшу її дезінтеграцію зі сферою реальної економіки.

Формування й еволюція фінансово-економічної світ-системи постіндустріального глобалізму привертає особливу увагу сучасних дослідників. Останнім часом опубліковано цілу низку наукових розробок, присвячених цим проблемам¹. Активізовано зусилля щодо розвитку таких нових наукових напрямів, як глобальна політекономія, економічна глобалістика, фінансова глобалізація.

Разом з тим найважливіші проблеми економічної теорії та політекономії світ-системи глобалізму і фінансової глобалізації залишаються недослідженими і нерозв'язаними. Це, зокрема, можна пояснити все ще пануючим в економічній науці консервативним традиціоналізмом, важкою динамічною інерцією концепцій XIX і XX століть, недостатньою спрямованістю теоретичних економічних досліджень на перспективу, що підриває прогнозно-прикладну функцію економічної науки та її роль у формуванні глобально інтегрованих національних і регіональних стратегій. Особливе значення має реалізація міждисциплінарного підходу до дослідження і прогнозування майбутнього глобального розвитку, його закономірностей і законів. У цьому дослідженні на підставі переосмислювання й узагальнення проведених досліджень зроблено спробу визначити основні напрямки відтворювальної еволюції структури глобального капіталу, виявити чинники, закономірності та наслідки його фінансіалізації та віртуалізації в умовах нової глобальної фінансової цивілізації.

У робочій гіпотезі ми виходили з основних аксіоматичних положень, що базуються на новітніх результатах економічної теорії та політекономії. У концепції автора глобалізація економічного розвитку, глобальна економічна інтеграція є незворотними процесами, що мають як позитивні, так і негативні наслідки. Особливе місце серед них посідає глобалізація національних капіталів і формування глобального капіталу, оскільки сучасним і майбутнім світом править і правитиме глобальний капітал і його влада грошей.

Нинішній глобальний капіталізм, як і формаційні соціально-економічні системи, що йому передували, являє собою перехідні (трансформаційні) форми суспільно-політичного розвитку і впорядкування світу.

У процесі своєї трансформації він відкриває шлях для нової трансформаційної та формаційної світової соціально-економічної та суспільно-політичної системи – **світ-системи постіндустріального глобалізму**, яка вже у XXI столітті, вочевидь, стане пануючою світовою системою зі своїми об'єктивними інтересами, закономірностями і законами.

Глобалізація, глобальна корпоратизація, глобальна конкуренція і неоконвергенція в умовах світ-системи глобалізму ведуть до нарощування процесів монополізації виробництва, глобалізації та монополізації капіталу.

Історична динаміка капіталістичної світ-системи глобалізму об'єктивно призведе до радикальних зрушень у структурі та механізмах розподілу доходів, багатства і зростання соціальної нерівності як на національному, так і на глобальному рівнях.

Посиляться процеси концентрації та централізації капіталу, динаміка відтворення і нагромадження капіталу випереджатиме динаміку реального

¹ Див., напр.: *Piketty T. Capital in the 21st Century.* – Paris, 2014; *Convergence and Divergence in Europe: Polish and Ukrainian Cases.* – Kyiv, 2013; *Bilorus O. Ekonomichnyy swiat-system globalizmu.* – Kijov; Warszawa, 2013; *Білорус О.Г. та ін. Еволюція світ-системи глобалізму.* – К., 2014; *Власов В.І. Глобалізація і глобалістика: історія, теорія, практика, персоналії.* – К., 2012.

виробництва прискореними темпами. Розподіл доходів і багатства стане однією з найгостріших проблем XXI століття.

У структурі глобального капіталу прискореними темпами зростатиме питома вага фінансового капіталу. Різко зростуть масштаби фінансової глобалізації, глобальної фінансіалізації економічного розвитку і гіперфінансіалізації, що призведе до подальшої невідвергенції економічного відтворення, віртуалізації глобальної фінансової системи, активізації "виробництва" і "відтворення" фіктивних грошей. Така еволюція і метаморфоза глобального капіталу несе в собі потенційну загрозу у формі перманентної глобальної кризи і світового фінансового апокаліпсиса (за К. Марксом).

Головною суперечністю і внутрішнім конфліктом нової формаційної світ-системи глобалізму є суперечність між обмеженим зростанням глобального суспільного виробництва (у довгостроковій перспективі в середньому 1–1,5% на рік) і безконтрольним нарощуванням відтворення і нагромадження глобального капіталу (у середньому 5–7% на рік), у складі якого дедалі зростаюча питома вага припадатиме на злякисний спекулятивно-фіктивний фінансовий капітал.

Найвища об'єктивно-іманентна мета світ-системи фінансового глобалізму, що формується нині, полягає не в задоволенні потреб глобального суспільства, а у прискореному самовідтворенні фінансового капіталу, який перетворюється на знаряддя експлуатації реальної глобальної економіки. Становлення нової глобальної фінансової цивілізації відкриває шлях для експлуатації глобального виробничого капіталу і національних капіталів світовим фінансовим капіталом. Випереджальний розвиток і самозростання глобального фінансового капіталу порівняно зі зростанням світової економіки є об'єктивним економічним законом сучасної епохи. Відповідно до цього закону більшість глобальних корпорацій перетворилися на фінансові корпорації. Конфлікт між глобальним фінансовим капіталом і виробничим капіталом підриває зсередини світ-систему глобалізму. Країни-глобалізатори і ТНК об'єктивно не зацікавлені у краху світ-системи глобалізму. Щоб її зберегти, вони розробляють системи контролю й управління процесами фінансової глобалізації. Одним із напрямів трансформації є подальша соціалізація розподілу і споживання.

Світове співтовариство постане перед історичною необхідністю встановлення дієвого контролю за розвитком глобального капіталізму і світ-системи глобалізму шляхом створення солідарної глобальної валютної системи і єдиної грошової одиниці, єдиної глобальної системи прогресивного оподаткування і розподілу доходів на користь усього суспільства як на національному, так і на глобальному рівнях. Альтернатив такого розвитку не існує. Система глобального капіталізму має, очевидно, розвиватися й еволюціонувати в напрямку випереджального розвитку народного ринкового підприємництва на засадах нового суспільно-технологічного способу виробництва, колективної власності та глобального соціального солідаризму демократичних суспільств і держав.

Безконтрольний і некерований розвиток глобального фінансово-банківського капіталізму з його спекулятивним характером, який випереджає реальну економіку, – одна з головних загроз світовому співтовариству. Деякі дослідники вважають, що фінансово-банківська система світу, що базується на засадах "глобального казино", є нормальною еволюцією глобального відтворювального процесу. Для них закономірним є і масовий відхід глобальних корпорацій із виробничої сфери, і перетворення дедалі більшої їх кількості на нові "глобальні рантьє". Принципова їх відмін-

ність від рантє XVII–XIX століть полягає в тому, що, перетворюючись у глобальні фінансові корпорації, вони забезпечують розширене відтворення свого капіталу поза виробничою сферою.

У XX столітті під впливом чинників фінансової глобалізації стрімко змінювалася структура глобального капіталу. Глобальні ТНК перетворилися на найбільші фінансові корпорації. Вони різко підвищили свою питому вагу у глобальному ВВП і одночасно знизили податки в бюджети національних держав і держав перебування до критичного рівня, провокуючи бюджетні дефіцити і нарощування державних боргів. Саме вони стали рушіями фінансової глобалізації, глобальної фінансіалізації, гіперфінансіалізації та віртуалізації фінансів, а також дезінтеграції фінансової системи і реальної економіки, спричинивши дедалі зростаючі процеси авангардної замкненості економік країн "золотого мільярда" і відкривши шлях процесам глобальної дивергенції національних економік. Процеси дивергенції почали переважати над процесами неоконвергенції, що особливо рельєфно виявилось в економіках США і Китаю після глобальної фінансової кризи 2008–2010 років.

Доктрина Нобелівського лауреата вихідця з України (Харків) С. Кузнеця (США) про зміну структури власності та структури капіталу на користь дрібних і середніх власників і про зростаючі процеси демократизації власності, капіталу і фінансів застаріла. У другій половині XX – на початку XXI століть процеси глобальної монополізації структурами ТНК власності та капіталу набули величезних масштабів. Ані технологічний прогрес, ані інтелектуалізація виробництва і праці, ні "соціалізація" ринкової економіки і глобального капіталізму не змогли перешкодити цьому, оскільки "інтелектуалізація" глобальної фінансово-банківської індустрії відкрила шлях до безконтрольного, неприродного і злякисного зростання масштабів виробництва штучних, фіктивних грошей і капіталів.

Спричинені цим фінансіалізація і гіперфінансіалізація глобальної економіки дедалі більше нарощують масштаби, **перетворюючись на об'єктивну закономірність**. Доктрини С. Кузнеця, Т. Пікетті та інших провідних дослідників відбивають лише вплив довгих хвиль коливань глобальної кон'юнктури відтворення періоду першої половини XX століття, не заперечуючи об'єктивно діючих економічних законів концентрації, централізації та монополізації капіталів. Глобалізація капіталу у світ-системі глобального капіталізму різко посилює ці процеси у XXI столітті, що спричиняє перманентні системні кризи фінансів, тому пошук можливостей "демократизації" глобального капіталу, що став імперативом, слід вести на шляхах жорсткого контролю світовим співтовариством за діяльністю ТНК і посилення ролі та впливу національних держав. Згідно з В. Леонтьєвим, рушійні вітрила глобального ринкового підприємництва мають бути поставлені під жорсткий контроль національних держав, міжнародних інтеграційних структур і організацій. Мабуть, уже прийшов час для створення **реального світового (глобального) фінансового "уряду" і світової фінансової організації** з реальними контрольно-керуючими юридичними повноваженнями щодо регулювання світових ринків і формування страхових глобальних фондів, у тому числі кредитного, ресурсного, фіскального, інвестиційного, продовольчого, екологічного, соціально-гуманітарного. Ці питання, на наш погляд, потрібно розв'язати вже в першій половині XXI століття. Інакше передбачений К. Марксом "апокаліпсис" глобального ринкового капіталу є неминучим. Вищезгадані припущення, висловлені нами 2008 року на такому авторитетному міжнародному форумі, як сесія Між-

парламентського союзу, підтвердилися подальшим глобальним розвитком (Bilogus, 2008). Вражає байдужність урядів і міжнародних організацій, зокрема ООН, до розв'язання цих нагальних питань. Тут, вочевидь, дається взнаки величезний тиск глобальних корпорацій з їх фінансовою зацікавленістю у збереженні існуючої системи глобальної експлуатації світу.

Не сповідуючи теорію апокаліпсиса і конфіскаційного підходу до державного контролю відтворення національного капіталу і виступаючи за систему прогресивного оподаткування прибутків за прикладом скандинавських країн дистрибутивного соціалізму і Німеччини, вважаємо за необхідне впровадження державних систем податків на фінансовий капітал на рівні середньої норми рентабельності капіталів. Держави мають перерозподіляти доходи, не підриваючи стимулювальну функцію накопичення капіталу у сполученні з реальними темпами зростання обсягів ВВП/ВНП, підтримуючи конкуренцію та інтерес до накопичення капіталу, реально й ефективно стимулюючи народне підприємництво.

Разом з тим ми солідарні з тими дослідниками, які вважають, що ефективним прогресивне оподаткування прибутку може бути лише в умовах високого рівня міжнародної економічної й регіональної політичної інтеграції та неоконвергенції. Прогресивне оподаткування прибутків і капіталів в окремо взятій країні веде, як правило, до втечі їх в оффшори, про що переконливо свідчить досвід Росії, України й інших транзитивних країн. Щоб посилити контроль за відтворенням капіталів, необхідно зміцнити такі демократичні об'єднання, як ЄС, за рахунок інтеграції європейських транзитивних країн, наприклад, України, Молдови, Сербії, Туреччини. В умовах фінансової глобалізації альтернатив європейській інтеграції не існує. Довгострокові інтереси "старих" членів ЄС вимагають розширення ринку Євросоюзу. Лише посилення європейської інтеграції та націй-держав може забезпечити ефективне регулювання національних капіталів, які інтенсивно глобалізуються (Piketty, 2014. Р. 573). З цим висновком не можна не погодитися.

Здійснені нами останніми 30 роками дослідження в галузі економічної теорії привели нас до переконання про існування **об'єктивного економічного закону випереджального самозростання фінансового капіталу порівняно зі зростанням обсягів економічного виробництва**. Це повною мірою виявилось в умовах зростаючої фінансової глобалізації, коли капітал інтенсивно трансформується у фінансово-банківський фіктивний капітал і йде зі сфери виробництва, забезпечуючи собі спекулятивне самозростання і перетворюючи економіку на "глобальне казино". Такий розвиток економічних процесів загрожує глобальним економічним апокаліпсисом, про який К. Маркс попереджав ще в XIX столітті й про який починають згадувати багато західних економістів, у тому числі зятя прихильників ринкового фундаменталізму. Еволюція відтворювальних процесів кінця XX – початку XXI століть показує, що фінансові кризові потрясіння вже не є результатом надвиробництва матеріальних (реальних) товарів, а дедалі більшою мірою стають результатом надвиробництва і надспоживання фіктивних грошей та інших фінансово-банківських "продуктів".

Економічна історія світу XXI століття почалася у складних умовах відтворення в результаті азійської фінансової кризи (1998–2001), у зв'язку з яким Росія, Японія, Китай пережили "чорні дні" з довгостроковими наслідками. Потім розгорнулася глобальна криза 2007–2010 років, що стала результатом надспоживання фінансових ресурсів у США та інших країнах. У 2011–2012 роках Євросоюз пережив внутрішню фінансову кризу, яка

у Греції триває досі. Серпневий 2015 року фінансовий шок уразив Китай, Росію і навіть такі авангардні країни, як США, Японія та інші. Ущільнення фінансових кризових явищ у часі стає закономірністю розвитку глобальної економіки. На жаль, світ не виробив ефективних антикризових стратегій.

Фундаментальною суперечністю капіталістичного відтворення залишається суперечність між випереджальним зростанням капіталу і реального виробництва, що відстає за темпами зростання. Сьогодні, в умовах фінансової глобалізації ця неодивергенція набуває катастрофічного характеру. Глобальний фінансовий капітал демонструє темпи свого відтворення набагато вищі, ніж темпи зростання реального виробництва, за рахунок *безконтрольного збільшення масштабів глобального фіктивного капіталу*. За даними новітніх досліджень групи економістів на чолі з Т. Пікетті, у XXI столітті світова економіка приростатиме середніми темпами – 1,0–1,5% на рік, незалежно від того, які економічні стратегії буде застосовано, а глобальний фінансовий капітал – темпами 4–5% (Piketty, 2014. Р. 572). Таким чином, головна суперечність капіталістичного відтворення не лише надовго буде "законсервована", а й поглиблюватиметься на "розширеній" основі. Навіть авангардні країни Європи і США, що продемонстрували після другої світової війни диво економічного зростання, і Китай, який перетворився на "глобальну фабрику" за сприяння глобального фінансового капіталу і переживає нині наслідки економічного перегріву, а тим більше економічно ослаблена Росія, курс рубля якої може в найближчий період упасти до 150 рублів за долар США, не зможуть вийти з-під впливу цього чинника.

Не може не дивувати економічна й особливо фінансова стратегія транзитивних країн. В умовах дикої псевдокапіталістичної, псевдоринкової приватизації в багатьох транзитивних країнах, у тому числі в Росії та Україні, було встановлено абсолютно абсурдні відсоткові ставки за банківськими вкладами, що досягали 25–30% річних (у країнах ЄС – 1–3%). У результаті великі вкладники добре збагатилися, і банки підняли ціну кредитів до 25–30% (у країнах ЄС – 2–3%). Уряди транзитивних країн, що потрапили під повний контроль олігархії та її влади грошей, не зупинили, а підтримали цю злякисну практику. Темпи "самозростання" капіталів у транзитивних країнах в 1991–2015 роках у кілька разів перевищували темпи зростання обсягів економічного виробництва.

Наслідком такої фінансової політики стала деградація національних економік, зубожіння народу, корупція і штучне "розширене відтворення" мільйонерів і мільярдерів, у тому числі вищих державних чиновників. Наочними прикладами цього є колишні надрозвинені індустріальні країни – Росія й Україна, які нині опинилися у групі країн, що слабо розвиваються і не розробили ефективних національних стратегій ринкової трансформації економіки, її реіндустріалізації, структурної перебудови і безпечної інтеграції в європейські та глобальні ринки (Білорус, 2002).

Системна глобальна криза 2007–2010 років ознаменувала собою новий етап у сучасному кризовому світовому розвитку. Уперше в історії людство стикнулося не з традиційною циклічною кризою надвиробництва, яких було вже 777, а з першою гібридно-інтегральною кризою, в якій переплелися чинники *надвиробництва, надспоживання ресурсів і наднакопичення капіталу*. Глобальний фінансовий капітал і глобальний капіталізм стали головним чинником світового розвитку. Об'єктивні закономірності та інтереси розвитку цих *глобальних інститутів* призвели до формування *світової системи постіндустріального глобалізму*. Іманентна глобальна системна криза принципово відрізняється від усіх попередніх криз капіта-

лістичного відтворення – циклічних криз надвиробництва товарів. Усі попередні кризи надвиробництва давали потужні поштовхи розвитку виробництва, його технічної бази, вдосконалюванню суспільно-технологічного способу виробництва й усієї системи виробничих відносин. Такі кризи в результаті відкривали шлях до певного соціального прогресу і формування нового найважливішого продукту капіталістичного виробництва – *людського капіталу*, здатного протистояти фінансовому капіталу. Тому *соціальний компроміс і певний соціальний прогрес* стали об'єктивними феноменами розвиненого індустріального капіталізму. Проте глобальний фінансовий капітал став на шлях антисоціального реваншу.

Перехід індустріального капіталізму до його корпоративно-монопольної постіндустріальної стадії відкрив дорогу суперечливим процесам ринкового фундаменталізму, глобалізації, глобальній інтеграції, неоконвергенції, до створення глобально-інтегративної системи – *світ-системи глобалізму*. Принциповою організаційною основою цієї глобальної економічної системи стала глобальна фінансова система, що спричиняє небачені раніше процеси фінансіалізації економічного розвитку і злоякісної гіперфінансіалізації глобального відтворення.

Традиційна економічна наука, в тому числі політична економія і практично всі концепції економікс виявилися не здатними передбачити настання таких процесів. Як це завжди буває, наука відстала від практики як мінімум на півстоліття. Кризу політекономії XIX–XX століть ми відчуваємо і зараз. Усі чинники суспільного відтворення стали глобальними, але за інерцією їх розглядають на мікро- і на раціональному регіональному рівнях. Виникла в останній чверті XX століття синтетична наука – *глобалістика* та її головна складова – *економічна глобалістика* – покликані ліквідувати цю прогалину і здійснювати дослідження в напрямку *глобального прогнозування* соціально-економічного розвитку. Цими імперативами завжди керувалися представники української наукової школи глобалістики, створеної під егідою Національної академії наук України за величезної підтримки її Президента Б. Патона.

Сучасна світова економічна наука намагається дати відповіді на імперативні питання, виходячи, переважно, з досвіду розвитку капіталізму в XIX–XX століттях. Така інтерполяція пов'язана з ризиком помилок через радикальні якісні зміни в суспільно-технологічному способі виробництва, у структурі світового капіталу й у глобалізації виробництва і споживання. Утім, заслуговують на повагу зусилля вчених у цьому напрямку, як мінімум це є внеском у широку наукову дискусію.

Соціально-економічні наслідки глобальної фінансово-економічної кризи 2007–2010 років, нові потрясіння глобальних фінансових ринків у серпні 2015-го з різким падінням курсів юаня, рубля і багатьох інших валют, із стрімким зниженням цін на нафту і газ, із біржовими проблемами актуалізують питання про перспективи розвитку глобальної економіки і про динаміку і напрямки відтворювальної трансформації та еволюції структури глобального і національного капіталів. Стає очевидним, що XXI століття – це століття фінансової глобалізації з іманентною їй фінансіалізацією всього соціально-економічного розвитку, гіперфінансіалізацією, віртуалізацією і подальшою дезінтеграцією фінансової системи і реальної економіки.

Переслідуючи свої об'єктивні інтереси, корпоративний капіталіст-виробник неминуче перетворюється на сучасного фінансового рантьє з наступною трансформацією у глобального фінансового рантьє, який не

"споживає" приріст капіталу, а виробляє фінансовий капітал задля розширеного його відтворення (Piketty, 2014. Р. 571).

Глобальна фінансова цивілізація, що формується нині, несе в собі нові закономірності відтворювальної еволюції та трансформації глобального капіталу й економічного розвитку. Якими будуть соціально-економічні наслідки цього етапу глобалізації й, насамперед, фінансової глобалізації в умовах уже пануючої світ-системи постіндустріального глобалізму і якими мають бути глобальні та національні стратегії розвитку в цих історично унікальних умовах? Відповідей на ці найважливіші питання ще не знайдено.

Багато авторитетних західних дослідників доходять висновків про ускладнення умов відтворення капіталу й національного багатства і про загострення головної суперечності сучасного глобального капіталізму, суть якої, на їхню думку, полягає в тому, що темпи зростання капіталу і капіталовіддачі у глобальному приватно-корпоративному секторі в довготривалій перспективі будуть значно вищими за темпи зростання національного доходу і ВВП/ВНП у рамках національних економік. Вони вважають, що ринкова економіка глобального капіталізму, яка базується на приватній власності, "якщо її не регулювати", за подальшого падіння ролі національних держав може призвести до дивергенції та дезінтеграції, що загрожує демократичним суспільствам і цінностям соціальної справедливості, на яких ці суспільства засновані (Piketty, 2014. Р. 571).

Згадані вище автори говорять і про сили неоконвергенції, невиправдано обмежуючи їх вплив розповсюдженням знань і кваліфікацій. Очевидно, що критична маса результатів такої потенційної неоконвергенції виробляється у сфері та на користь глобальних корпорацій. Висновки Т. Пікетті у принципі збігаються з висновками Дж. Сороса, Дж. Гелбрейта, В. Леонтьєва та інших відомих економістів. С. Кузнець у 1960-х роках оптимістично стверджував, що технічний прогрес сам по собі усуває соціальну несправедливість у розподілі, але цього не підтверджує практика розвитку глобального капіталізму.

У сучасній економічній літературі допускають змішування категорій конвергенції як, за Дж. Гелбрейтом і Я. Тинбергеном, процесу зближення протилежних і протиборчих політичних систем (капіталістичної та соціалістичної) та нових процесів економічної неоконвергенції однотипних ринкових систем різного рівня розвитку. Натомість ми нові процеси називаємо неоконвергенцією (Білорус, 2014). У працях представників української наукової школи економічної глобалістики подано висновок про посилення як неоконвергенції, так і глобальної експлуатації (Белорус, 2013).

Виходячи з результату теоретичного і політекономічного аналізу, викладеного в першій частині цієї статті, як свідчить, що в умовах світ-системи постіндустріального глобалізму діє *об'єктивний економічний закон випереджального відтворення глобального капіталу* порівняно з темпами відтворення світового ВВП/ВНП, ми доходимо таких логічних висновків.

У рамках згаданої закономірності особливо слід виокремити чинність *об'єктивного закону випереджального самозростання глобального фінансового капіталу* порівняно зі зростанням усього глобального капіталу. Тут варто акцентувати увагу на прикладних аспектах структурної еволюції та трансформаційної метаморфози глобального капіталу в XXI столітті, щоб на їх основі зробити деякі прогнози і рекомендації.

З погляду новітніх досліджень у галузі глобальної політекономії та глобальної економіки аксіоматичним є те, що основні економічні категорії та інститути у XXI столітті збережуться, пройшовши певну еволюцію і

трансформації. Світовий ринок як довговічний інститут збережеться, але остаточно трансформується у глобальний. Інститути власності, ціни, вартості, конкуренції, капіталу та інші перетворюються на глобальні. Світове (глобальне) співтовариство має три головні можливості й імперативи. Перша – забезпечити еволюцію глобальної власності, в тому числі корпоративної та приватної, в напрямку випереджального розвитку асоційованих, колективних і акціонерних форм власності. Друга можливість та імператив – обмежити і зупинити випереджальне зростання фіктивно-спекулятивного капіталу у складі глобального фінансового капіталу, зупинити випереджальне самозростання фінансового капіталу у складі глобального капіталу. Третя можливість – домагатися реального зближення темпів співрозвитку глобального фінансового капіталу з глобальним капіталом загалом і зміни структури глобального капіталу в бік виробничого капіталу і реальної економіки.

Існуюча глобальна монополія фінансового капіталу і його визначальний вплив на розподіл багатств і доходів за допомоги механізмів глобальної влади грошей, інституційованій у системі постіндустріального глобалізму, стає неприйнятною через цілу низку причин. Консервація і зляканий розвиток (експансія) системи фінансового глобалізму посилює конкурентну боротьбу між західним, азійським і євразійським глобалізмом, перетворюючи її на форми хронічної глобальної кризи і глобальної фінансової війни, яка за своїми руйнуваннями буде не менш небезпечною, ніж глобальна термоядерна війна. При цьому якщо глобальна термоядерна війна є малоймовірною, то глобальна фінансова війна в умовах безконтрольної фінансіалізації та гіперфінансіалізації – реальною і практично неминучою.

Фундаментальна економічна суперечність глобального капіталізму і світ-системи глобалізму полягає не лише в описаній К. Марксом загальній суперечності між суспільним характером глобального виробництва і повним збереженням та посиленням приватнокапіталістичної системи розподілу і споживання. У XXI столітті переважатимуть суперечності між зростанням капіталу, яке випереджає зростання обсягів випуску продукції, і, особливо, між зростанням глобального капіталу і глобального фінансового капіталу.

Остання суперечність провокує підприємців переходити з виробничої у фінансову сферу, перетворюватися на глобальних рантьє і розширювати відтворення фіктивного капіталу, підриваючи реальну економіку. Як наслідок загострюються суперечності між зростанням капіталів і багатств і збільшенням випуску реальної продукції та обсягів зарплати працівників. Посилюється експлуатація живої праці. Нова дивергенція і зростаюча суперечність між працею і капіталом неминуче призведуть до глобальних конфліктів. Старі методи самозбереження капіталу виявляться недостатніми через величезне зростання ролі людського капіталу і його впливу на соціалізацію розподілу і споживання.

Принципово новою політекономічною проблемою стала проблема державних боргів. Уже в першій третині XXI століття масштаби глобальних фінансових державних боргів складуть близько 25 трлн дол. США. Політекономічна категорія глобальних суспільно-державних боргів ще мало вивчена, проте, стає очевидним, що цей глобальний суспільний борговий "антикапітал" справляє дедалі більший негативний вплив на відтворення і структурну еволюцію глобального капіталу.

Колосальне нагромадження фінансових державних боргів у США та інших розвинених країнах веде до подальшого нарощування масштабів надспоживання фінансових ресурсів, до розширеного відтворення паперових, електронних і фіктивних грошей, цінних паперів і похідних глобальної

банківської інженерії. А це прямий шлях до глобальних фінансових криз, які можуть перетворитися на безперервний процес із незворотними наслідками. Світове співтовариство має встановити жорсткий контроль за нарощуванням державних боргів як на національних, так і на глобальному рівнях. Слід визнати, що з точки зору глобальної політекономії нарощування фактично безнадійних державних боргів є *формою глобальної експлуатації*.

Дослідження останнього часу переконливо доводять зростаючу дивергенцію темпів відтворення між державним (суспільним) і приватно-корпоративним фінансовим капіталом на користь останнього. Цей процес набуває глобальних масштабів, незважаючи на те, що у XX столітті внаслідок двох світових воєн і низки антикапіталістичних революцій, що призвели до експансії світової соціалістичної системи, фундаментальну структурну суперечність капіталізму було тимчасово подолано (Piketty, 2014. P. 571).

Проте розпад соціалістичної системи, глобалізація капіталу і формування світ-системи постіндустріального глобалізму не лише реваншували фундаментальну структурну суперечність глобального капіталізму, але навіть підсилили і поглибили її, перетворивши на об'єктивну закономірність світового розвитку. У результаті слід очікувати подальшого безконтрольного збільшення глобальної нерівності в розподілі багатства і капіталів, що підриватиме народне підприємництво й економічне зростання.

Без стратегій глобального солідаризму народів, держав, урядів і міжнародних організацій, без створення нової світової фінансової системи розв'язати цю проблему буде, мабуть, неможливо. Ресурс часу, який має світ для її розв'язання, обмежений кількома десятиліттями. Але перехід від глобальної фінансової цивілізації до цивілізації солідаризму історично неминучий.

Головне політекономічне питання глобального соціально-економічного розвитку у XXI столітті – це питання про економічні механізми розподілу багатства і власності. Чи веде сучасна динаміка нагромадження приватного капіталу до концентрації багатства в руках дедалі меншої кількості капіталістів, як писав К. Маркс? Чи ведуть механізми економічного зростання, конкуренції та технологічного прогресу останніх етапів розвитку до зменшення нерівності та до більшої соціальної гармонії класів, як вважав С. Кузнець? Світова економічна наука ще не дала остаточних відповідей на ці питання.

Сучасні світові процеси економічного зростання і поширення знань та інформації з відповідною *аккумуляцією людського капіталу у складі глобального капіталу* і з капіталістичною соціалізацією розвитку дозволили уникнути апокаліпсиса за К. Марксом. Але вони не змінили ні природи капіталу, ні характеру його еволюції, ні глибинної іманентної структури капіталу і механізмів формування економічної нерівності. Темпи зростання капіталовіддачі продовжують набагато перевищувати темпи зростання випуску продукції (ВВП) і доходів.

Переслідуючи свої інтереси, сучасний глобальний капіталізм автоматично відтворює (на розширеній основі) дедалі зростаючу нерівність і цим підриває не тільки цінності демократичних держав, а і себе як глобальну світ-систему. Вихід із цього глухого кута багато західних учених (В. Леонт'єв, С. Кузнець, Дж. Гелбрейт, Т. Пікетті та ін.) вбачають лише в посиленні контролю демократичних держав за розвитком капіталізму. Практика показує, що в умовах формування світ-системи глобалізму ці заходи є вкрай недостатніми, та й нереальними.

Замість контролю держав над капіталізмом глобальний капіталізм установив контроль над державами і створив свою наддержавну світ-

систему постіндустріального корпоративного глобалізму, яка вже набуває формаційного характеру. Крім того, через неконтрольовані та некеровані державами процеси фінансової глобалізації сучасний глобальний капіталізм здійснює історично унікальну структурну перебудову, видозмінюючи відтворювальну структуру глобального капіталу, виводячи виробничий капітал у фінансову сферу, розкручуючи процеси фінансіалізації, гіперфінансіалізації та спрямовуючи глобальний капітал на виробництво фіктивних грошей і цінних паперів, забезпечуючи величезні масштаби самозростання фінансового капіталу й установлюючи глобальну владу грошей, у тому числі фіктивних.

Багато сучасних дослідників вважають, що в економіці ніколи не трапляється катастроф і що об'єктивний закон і механізм попиту і пропозиції здатні відновити екілібріум глобального економічного розвитку. Але виникає закономірне питання: про який попит і про задоволення яких потреб може йтися в умовах корпоративного глобалізму? Ясно, що мається на увазі, насамперед, попит великого бізнесу на "самозростаючий" фінансовий капітал. Звідси формула $\Gamma \rightarrow \Gamma'$ (замість $\Gamma - T - \Gamma'$), у якій виробничо-товарна стадія капіталу випадає. Зростають масштаби дематеріалізації економіки через фіктивно-спекулятивні фінанси.

Настає ера *глобальної фінансової цивілізації*, яка є доволі далекою за своїми цінностями від *цивілізації глобального компромісу і солідаризму*. Процеси глобальної інтеграції та конвергенції заміщатимуться процесами дивергенції в розподілі багатства і власності. Це одна з головних загроз глобального розвитку у XXI столітті, оскільки виробництво штучних грошей, згідно з законом Ж.В. Сея, створює дедалі більший попит на них. Отже, глобальний капіталізм історично трансформується, що неминуче веде до поглиблення його внутрішнього конфлікту і системної кризи. Чи зможе глобальний капіталізм і його організаційна форма – світ-система глобалізму – адаптуватися до нових умов відтворення? В історії капіталізму таке траплялося, це було продиктовано інтересами великого бізнесу і капіталу. За позитивної модернізації об'єктивно включаються такі механізми: посилення ролі держав та їх об'єднань у контролі самозростання і безперервного гіпернакопичення фінансового капіталу, нарощування державно-суспільного капіталу через прогресивне оподаткування; інтенсифікація розширеного відтворення людського та інтелектуального капіталу. На розв'язання цього завдання потрібні десятиліття. Але така еволюція глобального капіталізму є об'єктивно неминучою. Альтернатива їй – глобальна фінансова катастрофа.

Література

- Белорус О.Г. (2013) Глобальная неоконвергенция транзитивных и трансформационных социально-экономических систем // Економічний часопис-XXI. № 11–12 (1). С. 3–7.
- Белорус О.Г. и др. (2002) Глобализация и безопасность развития. К.: КНЭУ.
- Белорус О.Г. та ін. (2014) Еволюція світ-системи глобалізму. К.: КНЕУ.
- Власов В.І. (2012) Глобалізація і глобалістика: історія, теорія, практика, персоналії. К.: Інститут аграрної економіки.
- Сорос Дж. (1999) Кризис глобального капитализма. М.: Основы.
- Bilorus O. (2013) Ekonomiczny swiat-system globalizmu. Kijov; Warszawa.
- Bilorus O.H. (2008) Report of the Vice-President of Interparliamentary Union "On The Global Socio-Economic Development In XXI Century". Cape Town, IPU, Geneva.
- Lukianenko D. (ed.) (2013) Convergence and Divergence in Europe: Polish and Ukrainian Cases. Kyiv: KNEU.
- Piketty T. (2014) Capital in the 21st Century. Paris.

References

- Belorus O.G. (2013) Global'naja neokonvergencija tranzitivnyh i transformacionnyh social'no-jekonomicheskikh sistem [Global Convergence Of Transitive Transformation And Socio-Economic Systems]. *Ekonomichnyi chasopys-XXI*. № 11–12 (1). S. 3–7. (In Russian)
- Belorus O.G. i dr. (2002) Globalizacija i bezopasnost' razvitija [Globalization And Safety Of Development]. K.: KNJeU. (In Russian)
- Bilorus O.H. ta in. (2014) Evoliutsiia svit-systemy hlobalizmu [The Evolution Of The World-System Of Globalization]. K.: KNEU. (In Russian)
- Vlasov V.I. (2012) Hlobalizatsiia i hlobalistyka: istoriia, teoriia, praktyka, personalii [Globalization and Global Studies: History, Theory, Practice, Personalities]. K.: Instytut ahrarynoi ekonomiky. (In Ukrainian)
- Soros Dzh. (1999) Krizis global'nogo kapitalizma [Crisis of Global Capitalism]. M.: Osnovy. (In Ukrainian)
- Bilorus O. (2013) Ekonomiczny swiat-system globalizmu. Kijov; Warszawa. (In English)
- Bilorus O.H. (2008) Report of the Vice-President of Interparliamentary Union "On The Global Socio-Economic Development In XXI Century". Cape Town, IPU, Geneva. (In English)
- Lukianenko D. (ed.) (2013) Convergence and Divergence in Europe: Polish and Ukrainian Cases. Kyiv: KNEU. (In English)
- Piketty T. (2014) Capital in the 21st Century. Paris. (In English)

Надійшла в редакцію 24.09.2015 р.

REGULARITIES AND TRENDS OF THE REPRODUCTIVE EVOLUTION AND STRUCTURAL TRANSFORMATION OF GLOBAL CAPITAL

Oleh Bilorus

Author affiliation: Academician of NAS of Ukraine, Principal Researcher, Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine. Email: ec-teor@ief.org.ua

From the standpoint of global political economy and economic globalistics, the article considers the processes and problems of reproductive evolution and structural transformation of global finance capital in conditions of the formational world-system of postindustrial globalization. Based on the analysis and assessment of the regularities of the reproductive dynamics of global capital, the author formulates an objective economic law of outstripping growth of global financial capital, compared with the growth of GDP/GNP.

Justified the conclusions about the uncontrolled accelerated self-expansion of the virtual global financial capital, which drives the global economy into noncyclic permanent crises of overproduction and overconsumption of fictitious financial resources. The author provides his recommendations as to the prospecting global financial strategies.

Key words: global capital, financial globalization, global financialization, hyper financialization, global financial civilization.

JEL: O 016, O190.